

Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in **Indonesië, 1945 - 1950**

Samenvatting van *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*, met de belangrijkste uitkomsten van het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950*.

In 1969 verklaarde Indië-veteraan Joop Hueting in een opzienbarend televisie-interview dat hij en andere militairen tijdens hun diensttijd in Indonesië oorlogsmisdaden hadden gepleegd. De regering liet vervolgens een summiere archiefinventarisatie uitvoeren en kwam op grond daarvan tot de conclusie dat zich tijdens de oorlog in de jaren 1945-1949 weliswaar 'excessen' hadden voorgedaan, maar 'dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen'. Dat regeringsstandpunt uit 1969 is sindsdien niet herzien. De laatste jaren kwamen er evenwel steeds sterkere aanwijzingen, onder meer op basis van rechtszaken, mediaberichten en historisch onderzoek, dat Nederlandse militairen zich op grotere schaal bedienden van extreem geweld dan toen en ook later officieel van Nederlandse kant is toegegeven.

In deze samenvatting worden de belangrijkste conclusies van het onderzoek gepresenteerd, waarin het gebruik van extreem geweld centraal staat. Een verdere onderbouwing van deze conclusies is te vinden in het slotwerk, gebaseerd op het onderzoek verricht in de deelprojecten.

Conclusies

Op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie die in Azië een einde maakte aan de Tweede Wereldoorlog, verklaarden Sukarno en Mohammad Hatta Indonesië onafhankelijk. Nederland erkende deze stap niet, omdat het zichzelf als de rechtmatige gezagsdrager beschouwde en de regie wilde houden over de toekomst van Indonesië. Indonesië moest daartoe opnieuw onder controle worden gebracht. In het kielzog van de Britse en Australische troepen trokken de eerste Nederlandse militairen en ambtenaren Indonesië binnen om de terugkeer van het koloniale gezag voor te bereiden, waarop grotere troepeninzendingen volgden. De botsende ambities van Nederland en de Republiek leidden tot vier jaren van bittere oorlogvoering en moeizame onderhandelingen.

De laatste decennia zijn er steeds meer en sterkere aanwijzingen, onder meer op basis van rechtszaken, mediaberichten en historisch onderzoek, dat de Nederlandse krijgsmacht zich bij haar acties op grotere schaal bediende van extreem geweld dan toen en ook later officieel van Nederlandse kant is toegegeven. Vanuit de samenleving en de wetenschap werd

aangedrongen op verder onderzoek naar deze geschiedenis van oorlog en geweld. Nadat de regering in december 2016 had vastgesteld dat nader onderzoek nodig was, besloot zij in februari 2017 dit onderzoeksprogramma financieel te ondersteunen.

Doel van dit onderzoek was, in de eerste plaats, een nadere analyse en verklaring te bieden van de aard van het Nederlandse militaire optreden in Indonesië in de jaren 1945-1949, met ruime aandacht voor de historische, politieke en internationale context, alsmede voor de politieke en maatschappelijke nasleep van de oorlog. De focus van het programma lag in het bijzonder op het gebruik van extreem geweld door de Nederlandse krijgsmacht en de gevolgen daarvan, en de vraag in hoeverre toentertijd en later voor dit extreem geweld politiek en juridisch verantwoording is afgelegd. Deze vragen lagen aan de basis van de keuze voor de verschillende deelprojecten.

De focus op het optreden van de Nederlandse krijgsmacht en de toepassing van extreem geweld is expliciet aangegeven in het programma waarvoor het kabinet financiële middelen ter beschikking stelde. Benadrukt moet worden dat deze thema's in het licht zouden worden geplaatst van de dynamiek van het geweld en de context waarbinnen deze plaatsvond. In het onderzoek wordt dan ook op allerlei plaatsen ingegaan op de wijze van oorlogvoering van Indonesische zijde, terwijl het onderzoeksproject over de Bersiap-periode en de eerste fase van de Indonesische revolutie geheel gewijd is aan zowel het Indonesische extreme geweld tegen (Indo-)Europeanen, Molukkers, Chinezen en andere bevolkingsgroepen, als het intra-Indonesische en het Nederlandse, Britse en Japanse extreme geweld.

Hieronder worden de belangrijkste bevindingen van het onderzoeksprogramma samengevat. Een uitvoeriger versie hiervan is te vinden in de door het Nederlandse onderzoeksteam gezamenlijk geschreven 'Conclusies' in *Over de grens*, de samenvatting van het programma.

De tol van de oorlog

De Indonesische onafhankelijkheidsoorlog had, door het vaak hoge geweldsniveau, niet alleen ontelbare, vooral Indonesische doden en gewonden tot gevolg, maar ook zeer vele slachtoffers van fysiek geweld buiten de reguliere gevechtsacties, zoals foltering, verkrachting, detentie onder inhumane omstandigheden, en van niet-fysiek geweld, bijvoorbeeld in de vorm van intimidatie; van acties gericht tegen bezit, zoals brandstichting van kampongs, diefstal en vernieling van goederen en levensmiddelen; van grootschalige interneringen en andere repressieve maatregelen. Naast direct getroffen waren er velen die indirect, ook psychisch, te lijden hadden van de oorlog, onder wie families van langdurig opgesloten arrestanten. Dan waren er de sociaaleconomische effecten van de maritieme blokkade, en in bredere zin de kosten van de vertraging van de wederopbouw van het land na de Japanse bezetting.

Net als voor andere onafhankelijkheidsoorlogen die in deze jaren werden gevoerd, is het niet mogelijk de impact op de Indonesische bevolking in precieze cijfers uit te drukken. We beschikken slechts over gefragmenteerde en deels indirecte aanwijzingen, mede omdat het bronnenmateriaal onvolledig en vaak versluisend van aard is. Zo valt het totaal aantal Indonesische slachtoffers als *direct* gevolg van Nederlands militair geweld niet te geven. De in de literatuur vaak genoemde schatting van 100.000 is omgeven met onzekerheden, maar vormt wel een indicatie, mede op basis van Nederlandse bronnen; daarin wordt vermeld dat alleen al tijdens de zeven maanden na het tweede Nederlandse offensief in december 1948 tenminste 46.000 als strijders geregistreerde Indonesische doden vielen. Volstrekt duidelijk is dat de verhouding in dodelijke verliezen bij gevechten tussen Nederland en de Republiek *uitermate ongelijk* was. Ten slotte laten demografische berekeningen over deze jaren een oversterfte

onder de Indonesische bevolking zien die in de miljoenen loopt; niet duidelijk is echter welk deel daarvan toegeschreven moet worden aan de oorlog.

Het aantal doden aan de Nederlandse zijde is daarentegen redelijk nauwkeurig vast te stellen, te beginnen met het aantal in de oorlog omgekomen militairen: ongeveer 5300 doden, waaronder een aanzienlijk deel Indonesiërs in Nederlandse dienst. Ruwweg de helft van hen kwam om bij gevechtsacties, de anderen door ziekte en ongelukken. Het aantal (Indo-)Europeanen, Molukkers, Menadonezen, Timorezen en andere Indonesiërs aan Nederlandse zijde die omkwamen door geweld in de eerste fase van de Indonesische revolutie, die in Nederland bekend staat als de Bersiap-periode, bedroeg bijna 6000, zo moet worden geconcludeerd op basis van de bronnen die in het kader van dit onderzoek nauwkeurig zijn onderzocht.

Oorzaken en motieven van de oorlog

De oorlog die Nederland tussen 1945 en 1949 in Indonesië voerde, was een botsing van wereldbeelden met dramatische humanitaire gevolgen. Er gaapte een diepe kloof tussen de opvattingen van de Indonesische en Nederlandse leiders over het recht van de Indonesiërs om onmiddellijk en zonder voorwaarden hun eigen lot te bepalen en anderzijds de wens van de Nederlanders dit streven naar onafhankelijkheid met alle mogelijke middelen te blijven beheersen en, niet in de laatste plaats, de eigen belangen veilig te stellen.

De oorlog paste in een koloniale traditie van gewelddadige onderdrukking, racisme en exploitatie. Nederlandse politici, militairen en bestuurders in Indonesië én Nederland, overtuigd van hun eigen superioriteit, lieten zich in hun streven naar bevoogding en beheersing van Indonesië vooral leiden door economische en geopolitieke motieven en het idee nog een missie in de 'Oost' te hebben en daar onmisbaar te zijn. Het besluit tot een bestuurlijke en militaire herbezetting was al geruime tijd voor het einde van de Tweede Wereldoorlog genomen, maar de uitvoering liet op zich wachten door de grote organisatorische problemen in de opbouw van de krijgsmacht in het pas bevrijde Nederland. De wens om troepen overzee te zenden won in de laatste maanden van 1945 iets aan urgentie door het wijdverbreide, ongeregelde en hevige geweld in de eerste fase van de Indonesische revolutie, die in de Nederlandse herinneringscultuur voortleeft als de Bersiap-periode; dat geweld was een bijkomend argument.

In de loop van de oorlog deed Nederland, mede onder internationale druk, enige concessies in de richting van een – gedeeltelijke – ontmanteling van de voormalige koloniale staat, waaronder een *de facto* erkenning van het gezag van de Republiek in het door haar bezette gebied. Het doel van Nederland bleef echter de toekomst van Indonesië te bepalen. Om dat bereiken moest de macht van de Republiek koste wat kost worden gebroken.

Nederland onderschatte in alle opzichten hoe breed de steun voor het streven naar onafhankelijkheid onder de Indonesische bevolking was. De Republiek werd afgeschilderd als een Japans maaksel, dat zou instorten zodra het Nederlandse gezag en het leger zouden zijn teruggekeerd. Het Nederlandse beeld van 'de vijand' was gestoeld op diepgewortelde tradities, waarbij de Indonesische bevolking op raciale en culturele gronden in de marge van de op een westerse visie gebaseerde morele en maatschappelijke orde werd geplaatst. In het verlengde daarvan werd geringschattend gedacht over de Republiek; zo zou zij niet in bij machte zijn zelfstandig een staat op te bouwen. Het antikoloniale verzet werd veelal als onwettig, excessief en crimineel gebrandmerkt en geplaatst tegenover de 'goedwillende' meerderheid die als apolitek en eigenlijk pro-Nederlands werd beschouwd, maar daar uit angst voor de 'extremisten' niet voor durfde uit te komen.

De dynamiek van de oorlog

Het streven van Nederland was Indonesië opnieuw volledig onder controle te krijgen. Daarvoor moesten de Republiek en haar leger en de losse vijandelijke strijdgroepen worden uitgeschakeld, alsmede de bevolkingscentra, economische sleutelgebieden en verbindinglijnen worden bezet en onder controle gebracht. Om dat doel te bereiken zette Nederland alle mogelijke middelen in, te beginnen met het vooral lokaal gerekruteerde Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Daarnaast werden uit Nederland 30.000 oorlogsvrijwilligers en maar liefst 95 à 100.000 dienstplichtigen overzee gezonden; voor dat laatste werd de grondwet achteraf aangepast. Ten slotte werden er ook 20 à 25.000 man van Mariniersbrigade en de Koninklijke Marine ingezet.

De militaire aanpak steunde deels op inzichten die in het koloniale verleden waren toegepast, maar ook op 'moderne' invloeden uit de Tweede Wereldoorlog. De vanaf medio 1947 gekozen 'speerpuntenstrategie' hield in essentie in dat de krijgsmacht met mobiele colonnes in een snel offensief, met gebruikmaking van haar materiële superioriteit en met veel machtsvertoon, de voornaamste vijandelijke 'verzetshaarden' zou innemen en de militaire en politieke leiding van de Republiek Indonesië zou uitschakelen. Na die beoogde 'onthoofding' zou het verzet, onder de indruk van het intimiderende optreden, als een kaartenhuis ineensstorten en zou er slechts nog een relatief korte fase van 'pacificatie' moeten volgen. De in deze 'pacificatiefase' voornamelijk gebruikte tactieken van kleinschalige patrouillegang, zuiveringsacties en 'rusteloze achtervolging' van de tegenstander hadden nadrukkelijk koloniale wortels. Deze aanpak, vóór 1942 vooral toegepast bij het neerslaan van lokale opstanden, bleek in de nieuwe context van een onafhankelijkheidsoorlog die de hele archipel omvatte echter volstrekt niet te werken.

De Nederlandse krijgsmacht beschikte over veel meer en betere wapens en was daardoor in staat grotere gebieden te veroveren. Maar dat succes bleek zeer betrekkelijk toen de oorlog, vooral vanaf medio 1947, van karakter veranderde en de krijgsmacht werd geconfronteerd met een effectieve, maar ook zeer harde guerrilla van het leger van de Republiek, de TNI, die door de Indonesische bevolking – vrijwillig, maar soms ook onder zware druk – breed werd gesteund. Op deze strijdwijze wist het Nederlandse militaire apparaat geen effectief antwoord te formuleren, ondanks enkele aanvankelijke successen op sommige plaatsen om de bevolking, of delen daarvan, voor zich te winnen. Van de beoogde wederopbouw van de koloniale staat en daarbij behorende civiele instanties kwam weinig terecht, ook al omdat het doel de bevolking voor zich te winnen steeds vaker moest wijken voor het vernietigen van de militaire tegenstander en de daarmee gepaard gaande collectieve afschrikking van de bevolking. Dezelfde patronen zijn overigens te vinden in de onafhankelijkheidsoorlogen die in deze periode tegen Britse en Franse overheersers werden gevoerd.

Dat de Nederlandse krijgsmacht niet in haar opzet slaagde, was niet alleen het gevolg van de uiteindelijk toch beperkte personele en materiële middelen en de gehanteerde doctrine, maar ook van een gebrek aan visie bij de verantwoordelijke bestuurders en militairen. De militaire slagkracht schoot in vrijwel alle opzichten tekort. Slecht getrainde en voorgelichte militairen, numeriek ver in de minderheid in vergelijking met de TNI, werden gestuurd en geleid door kader dat veelal onvoldoende kennis, ervaring en training had om een uiterst ambitieuze, zo niet onmogelijke opdracht te kunnen uitvoeren. In een dergelijke omvangrijke, intensieve en harde guerrillastrijd, waarin het onderscheid tussen strijder en niet-strijder vaak nauwelijks viel te maken, bevorderde de onhaalbaarheid van de doelen de wijdverbreide toepassing van extreem geweld.

In de Nederlandse contra-guerrilla lag de nadruk op kleinschalige patrouillegang door uitgestrekt gebied, doorzoekingsacties door grotere eenheden, vaak met ondersteuning van zware wapens, en collectieve bestraffing of afschrikking van strijders en burgers door onder meer het vernielen van woningen en het vernietigen van voedselvoorraden. Dit optreden werd niet zelden gevoed door angst, paniek en wantrouwen onder de militairen, waarvan de burgerbevolking vaak slachtoffer werd. Voor het verkrijgen van informatie en afdwingen van bekentenissen maakten de inlichtingendiensten systematisch gebruik van hardhandige verhoren en marteling. Dit alles wil uiteraard niet zeggen dat het militaire optreden altijd gewelddadig was en dat alle patrouilles eindigden in geweld. Op veel plaatsen werd, deels uit tactische overwegingen en meestal ad hoc, ook humanitaire en logistieke hulp geboden en de contacten met de bevolking konden – althans ogenschijnlijk – hartelijk zijn.

Extreem geweld

De term ‘extreem geweld’ fungeert in dit programma als overkoepelend begrip, als aanduiding van geweld dat voor een belangrijk deel buiten directe reguliere gevechtssituaties, of in de marge daarvan, werd toegepast. Dit geweld richtte zich tegen burgers of tegen militairen of strijders die na hun gevangenneming of overgave werden ontwapend, en vond doorgaans plaats zonder directe militaire noodzaak of zonder duidelijk afgebakend militair doel, in de vorm van marteling, executie zonder proces, mishandeling, verkrachting, plundering, gewelddadige represailles zoals het platbranden van kampongs en het neerschieten van burgers, of massadetentie. Extreem geweld vond daarnaast plaats binnen reguliere gevechtsacties, bijvoorbeeld waar bij de inzet van zware maar ook lichte wapens het risico op burgerslachtoffers werd veronachtzaamd of voor lief werd genomen; of wanneer in gevechten of acties militairen intensiever en langduriger op aanvallers vuurden dan wellicht noodzakelijk was.

Met deze brede omschrijving is in dit historisch onderzoek bewust afstand gehouden van kaders en begrippen in het toenmalige of hedendaagse internationaal recht. Dat recht was in deze jaren aan sterke veranderingen onderhevig en het gebruik van dat kader zou daardoor allicht leiden tot ingewikkelde historisch-juridische debatten. Het begrip ‘extreem geweld’ fungeert in dit onderzoek primair om een vorm van oorlogvoering te beschrijven, maar opent ook mogelijkheden de impact van het geweld op de slachtoffers en de politieke en morele dimensies – hoe moeilijk soms ook af te bakenen – van dit geweld in ogenschouw te nemen. Het waren immers deze vormen van geweld die indruisten tegen alles waar de toenmalige Nederlandse politieke en militaire leiders – zeker naar buiten toe – voor zeiden te staan, en die botsten met breed aanvaarde morele waarden, niet zelden ook van de daders zelf, en tegen de normen die waren neergelegd in het humanitair oorlogsrecht waaraan Nederland zich volgens interne richtlijnen in dit conflict zegde te conformeren.

Gebruik van extreem geweld

Uit het onderzoek blijkt hoezeer het gebruik van extreem geweld verbonden was met de aard van de oorlog, de gekozen strategie en de dynamiek van het geweld, maar ook met de wijze waarop de politieke, militaire en justitiële autoriteiten daarmee omgingen.

In de complexe context waarin grenzen soms weinig helder waren – die tussen strijders en niet-strijders, tussen perioden van strijd en wapenstilstanden, en ook topografisch, in de zin dat er geen duidelijke frontlijnen waren – bleek de grens tussen ‘geoorloofd’ oorlogsgeweld en vormen van extreem geweld vaak niet of moeilijk scherp te trekken. En hoewel de militaire en civiele autoriteiten ervan op de hoogte waren dat de Nederlandse krijgsmacht in deze situaties

stelselmatig grenzen overschreed, leidde dat besef niet tot een bereidheid hiertegen op te treden.

Het onvolledige karakter van het Nederlandse en Indonesische bronnenmateriaal maakt kwantificering van de omvang en de gevolgen van de toepassing van extreem geweld, uitgesplitst naar zijn vele verschijningsvormen, onmogelijk. Dat geldt dus ook voor de aantallen slachtoffers in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Veel werd niet gemeld en genoteerd, en veel van wat indertijd wel werd genoteerd ging later verloren of werd bewust vernietigd; de naoorlogse waarheidsvinding door middel van interviews was beperkt van aard. Die moeilijkheid geldt, zoals gezegd, ook voor het vaststellen van de precieze impact in termen van doden, gewonden en andere getroffen en aan Indonesische zijde en het maken van een scherp onderscheid tussen militaire en burgerslachtoffers.

Hoewel een precieze becijfering niet is te geven, zijn in de talrijke en diverse bronnen overtuigende bewijzen en aanwijzingen te vinden dat vele vormen van extreem geweld veelvuldig en structureel werden uitgeoefend door eenheden van de Koninklijke Landmacht, het KNIL en de Mariniersbrigade – zo goed als dat ook gebeurde aan Republikeinse zijde. Veel van dat geweld vond plaats in de marge van of zelfs volledig buiten de eigenlijke gevechtsacties, zoals liquidaties, executies zonder proces en het verbranden van huizen en dorpen. Bij gevangenneming en verhoren pasten militairen van de Nederlandse krijgsmacht op structurele en deels zelfs systematische wijze buitensporig geweld toe, waaronder mishandeling en marteling. Bekend was reeds dat het Depot, later Korps Speciale Troepen, gedurende lange tijd de facto een ‘carte blanche’ van de legerleiding had ontvangen om desnoods met extreem geweld het verzet te breken en de bevolking tot steun aan Nederland te dwingen, wat het korps ook op grote schaal deed.

De inlichtingendiensten namen en kregen eveneens de ruimte om systematisch extreem geweld toe te passen. Voorts zetten de Nederlandse troepen bij de talrijke zuiveringsoperaties en andere gevechtsacties vaak veel vuurkracht in, waaronder ook zware wapens. Daarbij namen zij geregeld een groot risico op burgerslachtoffers, mede om het risico op eigen verliezen zo beperkt mogelijk te houden. De omvang en de effecten van deze vorm van extreem geweld laten zich niet nauwkeurig bepalen. Naast het min of meer functioneel geachte extreem geweld, dat een militair doel moest dienen, was er disfunctioneel geweld, waaronder roof en verkrachting. Het eerste werd gedoogd of zelfs gewild en weinig bestraft, het tweede werd meestal niet gedoogd maar desondanks slechts in beperkte mate bestraft.

Dit patroon wordt duidelijk weerspiegeld in het justitiële optreden. Extreem geweld gepleegd door Nederlandse militairen in de context van wat als militair optreden werd beschouwd bleef nagenoeg onbestraft. Een analyse van de vonnissen van de krijgsraden wijst uit dat de militaire justitie, onder druk van de militaire autoriteiten, ‘functioneel geweld’, zoals het doden van gevangenen, het martelen bij verhoren en het platbranden van kampongs veelal onbestraft liet. Plegers van misdrijven die niet functioneel werden geacht liepen een iets grotere kans op (relatief zware) bestraffing. Dit betrof veelal individuele acties die een bovenmatig wreed karakter hadden dan wel openlijk gepleegd waren, zoals verkrachtingen en moorden op publieke plaatsen als markten. Maar ook bij deze misdrijven toonden de Nederlandse rechters uitermate veel begrip voor de militairen en hun positie en was er vooral oog voor militaire belangen.

Bij alle stappen in de gerechtelijke procedures, en dus op alle niveaus, waren impulsen aanwezig om vervolging tegen te werken dan wel te voorkomen. De verantwoordelijkheid voor het onderzoeken, en eventueel vervolgen van geweld gepleegd door Nederlandse militairen lag primair bij de militaire commandanten en met name bij de legercommandant (de hoogste militaire autoriteit ter plaatse). Het optreden dan wel veelvuldig weggijken van de militaire justitie

in Indonesië, op alle plekken in de justitiële keten, had directe gevolgen voor de toepassing van geweld aan Nederlandse zijde. Het gedoogbeleid leidde tot geïnstitutionaliseerde straffeloosheid.

Deze dynamiek was niet alleen kenmerkend voor de Nederlandse situatie, maar vormt ook de verbindende factor bij het verklaren van het structurele karakter van Britse en Franse extreme geweldpleging. Juist door die institutionalisering heeft zij een belangrijke rol gespeeld in de continuering van bepaalde praktijken. In alle koloniën en metropolen bleven de daders, opdrachtgevers, wegkijkers en gedogers op alle niveaus gevrijwaard van straf of hoefden zij nauwelijks verantwoording af te leggen.

Primaat van de oorlogvoering

Het beeld dat oprijst uit de verschillende deelonderzoeken, is dat van een koloniale oorlog die steeds grimmiger en verbeterd werd gevoerd en ook letterlijk allesbeheersend werd. Het behalen van een militaire overwinning werd aan Nederlandse zijde voor een politieke meerderheid en voor de uitvoerende bestuurders en militairen richting- en maatgevend, naast het beperkt houden van eigen verliezen. De opeenvolgende Nederlandse regeringen bereidden daartoe de weg, in nauwe samenspraak met de legerleiding, die de politiek verantwoordelijken voortdurend onder druk zette om een harde lijn te volgen. Bestuurders, diplomaten en militairen, maar ook de militaire en burgerlijke justitie, bleken van hoog tot laag bereid zich vergaand te voegen naar de overtuiging dat het conflict met militaire middelen – met geweld – kon en moest worden beslecht. Dat gold ook voor het grootste deel van de journalistiek en andere maatschappelijke instituties, die zich in de regel volgzzaam, zelden kritisch opstelden.

In Indonesië voerde Nederland de oorlog onder autoritaire gezagsverhoudingen, waarbij het leger het civiele bestuur feitelijk steeds meer domineerde. *Checks and balances* ontbraken of waren uitgeschakeld, terwijl misstanden werden verhuld of in de doofpot verdwenen. Omdat kritische stemmen in de Nederlandse samenleving mede door actieve tegenwerking van hogerhand min of meer gemarginaliseerd waren – en in het geval van dienstweigeraars zwaar bestraft – was er uiteindelijk, behalve de succesvolle militaire afmatingsstrategie van de Republiek, ook buitenlandse druk nodig om Nederland aan de onderhandelingstafel te brengen en meermalen ook terug te brengen. Weliswaar drong in Den Haag na het eerste kwartaal van 1949 het besef door dat de oorlog een heilloze onderneming was geworden, opgeven bleef een moeilijke en pijnlijke opgave. De Nederlandse hoofdrolspelers wisten nauwelijks afscheid te nemen van hun starre vooroorlogse, koloniale denkwereld, zo min als van hun politieke en economische belangen, en hadden grote moeite het fiasco van het sinds 1945 gevoerde beleid te erkennen.

Verantwoordelijkheid

Als het gaat om de verantwoordelijkheid voor de wijdverbreide toepassing van extreem geweld moet worden vastgesteld dat de Nederlandse krijgsmacht *als instituut* daarvoor verantwoordelijk was; daarbij hoort echter direct de vaststelling dat zij opereerde in nauwe samenspraak met en onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering. Politici in Nederland, gesteund door hun aanhang, legden evenwel geen rekenschap af voor de oorlog en het extreme geweld – en ze konden zich die houding veroorloven omdat er een breed maatschappelijk draagvlak was voor de oorlogvoering en zij nauwelijks kritisch werden gevolgd. De geografische, maar vooral de mentale afstand speelde hierbij een belangrijke rol, waardoor de betrokken Nederlanders, op alle niveaus, kennelijk als vanzelfsprekend afwijkende maatstaven voor de koloniën en koloniale onderdanen hanteerden. Ze wisten, zij het vaak via gefilterde informatie, van misdaden die

werden begaan, maar keken weg en ondernamen nauwelijks actie. Dat kwam in de praktijk neer op een acceptatie van extreem geweld.

Het onderzoeksprogramma heeft uitgewezen dat actoren aan Nederlandse kant – politici, militairen, ambtenaren, rechters en andere betrokkenen – in gezamenlijkheid bereid waren stelselmatig extreem geweld te tolereren, te rechtvaardigen en onbestraft te laten, om de tegenstander hun wil op te leggen en de oorlog te kunnen winnen. Zij handelden als zodanig omwille van het doel, in de overtuiging van hun eigen gelijk en met een beroep op de eigen goede bedoelingen. Op alle niveaus was er bereidheid de geschreven en ongeschreven rechtsregels opzij te zetten of selectief naar zich toe te buigen, en daarmee ook tegen het eigen rechtsgevoel in te gaan. Van dit laatste getuigen vele bronnen, van militairen in het veld tot bestuurders aan de top. Dat rechtsgevoel, een morele orde, gaf de mensen in wat ze zélf als rechtvaardig of onrechtvaardig beschouwden, reflecterend op hun opvoeding en scholing, subjectieve levenservaring en interactie met de eigen groep en de brede samenleving.

Deze normen en waarden waren maar voor een deel vastgelegd in gedragsregels en voorschriften, maar boden wel stof tot nadenken. Het is opvallend dat betrokkenen niet zelden vergelijkingen trokken tussen hun eigen gedrag of dat van hun strijdmakkers en misdadige methodes van de Duitse en Japanse bezetters tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dat ze niettemin bereid waren morele kaders opzij te schuiven is op diverse manieren te verklaren: druk van de omstandigheden of hiërarchische verhoudingen, ideologische overwegingen, een koloniale *mindset*, angst, lijfsbehoud, mentale afstomping of verruwing als gevolg van oorlogsomstandigheden. Wat overblijft is de verwoestende impact van de oorlogvoering en het geweld, in de allereerste plaats op de Indonesiërs.

Na de oorlog

De uiteindelijke Nederlandse bereidheid tot een formele overdracht van de soevereiniteit – op 27 december 1949 – vloeide voort uit sterke pressie van de internationale gemeenschap en het groeiende besef dat de oorlog niet gewonnen kon worden. Nadien bleef politiek Den Haag de oorlog, en zeker vragen rond extreem geweld, zoveel mogelijk buiten de politieke arena houden, zowel om het eigen falen te maskeren als om de Indiëveteranen, de Indische Nederlanders en Molukkers te ontzien. Deze afwerende houding en onwil om verantwoordelijkheid te nemen voor de gevolgen van het handelen van politieke en justitiële autoriteiten en het optreden van de Nederlandse krijgsmacht veranderde slechts met horten en stoten. Het kwam daarbij goed uit dat Indonesië geenszins aandrang op onderzoek. Zo duurde het uiteindelijk lang voordat er ruimte kwam om kritisch te reflecteren op deze episode, die zo slecht past bij het diepgeworteld rooskleurige nationale zelfbeeld.